

УДК 342.9

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ
У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

Однією з головних умов проведення якісного та повного дослідження з отриманням науково-обґрунтованих висновків є правильно визначена методика такого вивчення. Незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених питанням правопорядку та національній безпеці, необхідно констатувати, що комплексного вивчення правопорядку у сфері національної безпеки та методології такого дослідження не було здійснено. Аналіз вітчизняної і зарубіжної наукової думки свідчить, що вказані питання вивчалися фрагментарно, у контексті різних сфер національної безпеки – правопорядку у сфері конституційної, державної, економічної, воєнної безпеки тощо.

З урахуванням мети нашого дослідження, необхідним є аналіз наукових думок учених щодо поняття та сутності сучасного правопорядку і визначення методології вивчення правопорядку у сфері національної безпеки. Так, загальнотеоретична проблематика правового порядку висвітлена у досить великій кількості наукових статей, дисертаційних досліджень, монографій відомих вітчизняних і зарубіжних дослідників таких, як М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, В.В. Борисов, А.Ф. Крижановський, В.В. Лазарев, М.М. Марченко, В.С. Нерсєсянц, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Т.М. Шамба, Л.С. Явич та інші.

Метою статті є характеристика наявних методів дослідження правопорядку у сфері національної безпеки та обґрунтування їх застосування.

Зупинимося більш детально на вивченні сутності категорії «правопорядок», адже необхідною передумовою осягнення природи і сутності правового порядку у сфері національної безпеки є розуміння правового порядку в теоретичній і прикладній юриспруденції. Це дозволить визначити підхід, у межах якого будуть проводитися подальші наукові дослідження.

Дослідження правопорядку не є новим у загальнотеоретичній юриспруденції. З урахуванням підходів зараз існує три основоположні напрями досліджень. Так, професор А.Ф. Крижановський виокремлює класичні, некласичні та постнекласичні теорії правового порядку.

Для класичних теорій правового порядку характерне його усвідомлення як результату законності. Указаному напрямі наукових пошуків присвятили роботи такі видатні учені: С.С. Алексєєв, А.В. Вісаров, О.В. Зайчук, М.С. Кельман, В.М. Корельський, О.В. Малько, А.А. Манжула, Н.І. Матузов, Л.О. Морозова, О.Г. Мурашин, Н.М. Оніщенко, В.Д. Перевалова, П.М. Рабінович, М.В. Цвік, Р.Я. Шай, Л.С. Явич та інші. Прихильники цього підходу розглядають

взаємозалежність між правопорядком та законністю. Саме правопорядок – це кінцевий результат реалізації правових вимог і розпоряджень, результат дотримання, виконання правових норм, тобто законності. Тобто це фактичний стан правовідносин у певному суспільстві, який полягає в досягнутому рівні впорядкованості суспільного життя різноманітними юридичними засобами, що ґрунтуються на правовому законі. Правопорядок – це стан, що пов'язаний із реалізацією права і законності у певній системі суспільних відносин, інакше кажучи, як порядок відносин, що формуються в результаті виконання вимог цієї законності, а тому правопорядок є втіленням у діяльності організацій та поведінку людей і утворюється в результаті дотримання законів у процесі реалізації суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків [2; 6; 8; 9; 11; 18; 19; 23; 25; 27; 28; 29; 30].

Незважаючи на усталеність класичного підходу, він має певні недоліки у зв'язку з «усіченим» підходом до змісту правопорядку, що ґрунтується на позитивному праві. Розуміння правопорядку як «установленого правом порядку суспільних відносин» має під собою підстави, відбиває його «формально-юридичний» чи позитивістський характер. У цьому розумінні правопорядок постає як результат дії права, що корелюється правом, і є правовим явищем. Але цим не вичерпується природа правопорядку, більше того, це тільки видима правникам у такій іпостасі «надводна частина айсберга» – феномена правопорядку [16]. Тому вчений пропонує розглядати правопорядок як складник упорядкування соціального життя загалом (як елемент соціального порядку).

У межах некласичних теорій правовий порядок мислиться як феномен, що має монолітне «ядро», яке вважається його основою, але не обмежується ним. Некласичні теорії правового порядку розширюють методологічні межі вивчення цього явища. Некласика має справу із системами, що розвиваються самостійно, тобто складними авторегенеративними системами. У межах цих теорій ключовою тезою залишається гіпотеза про наявність певної основи, підґрунтя, центру правового порядку [3]. Тією чи іншою мірою в межах некласичного підходу до розуміння правопорядку здійснювали свої дослідження М.Г. Александров, К.С. Афанасьєв, О.М. Васильєв, В.І. Гойман-Червонюк, С.Ф. Кечек'ян, Б.А. Кістяковський, С.Г. Котляревський, Ю.П. Крисюк, Б.Л. Назаров, В.С. Нерсєсянц, Н.В. Панаріна, С.С. Сенчук [1; 4; 5; 7; 12; 13; 14; 17; 20; 21; 24; 26].

Постнекласичні теорії зосереджені на синергетичних основах правового порядку. За такого підхо-

ду правовий порядок – це складна система, що породжує сама себе та розвивається нелінійно, в кожний окремий момент часу. У результаті кожної події порядок творить нові умови свого ж існування. Порядок – це нестабільний стан, один із різновидів хаотичного, невпорядкованого буття [3, с. 7]. Саме цей підхід є, на нашу думку, найбільш продуктивним під час вивчення правопорядку у сфері національної безпеки, він буде взятий за основу в подальших наукових пошуках.

Варто зазначити, що представники Одеської школи права розробляють концепцію правопорядку в межах постнекласичного напрямку. Як стверджує професор Ю.М. Оборотов – правопорядок виступає як смислове призначення права, яке досягається забезпеченням стабільності людського буття. До того ж найчастіше в системі правових цінностей визначальне місце відводиться волі і справедливості, тоді як порядок розглядається нижче за рангом в ієрархії цінностей права і навіть характеризується як додаткова цінність [22].

Професор А.Ф. Крижановський його характеризує як цілісне інституційне соціально-правове явище, що становить собою самостійний феномен правової реальності. Автор визначає, що правовий порядок є загально визнаним наочним фактом і невід'ємною частиною існуючого у суспільстві офіційного, публічного і приватного правового життя, яке щоденно має прояв у різноманітних обставинах життєдіяльності окремих особистостей та спільнот. Науковець зазначає, що правовий порядок побутує як специфічна, «видима і невидима» правова реальність, як феномен, «предметність» якого утворюється із матеріального та ідеального компонентів [15, с. 9–10].

У своїй роботі А.Ф. Крижановський доходить висновку, що правовий порядок є наявною правовою реальністю, яка складається з матеріального та ідеального компонентів і поєднує в собі загальнолюдські, соціальні та правові витоки. До того ж зведення правопорядку до сукупності певних складників правової реальності (правомірна поведінка, правові відносини) нездатне з'ясувати його власну природу і є просто синонімом, модифікацією сукупності правомірної поведінки чи правовідносин [15, с. 5–6].

З урахуванням багатогранності національної безпеки доцільним і обґрунтованим видається твердження науковців, що «сучасний правовий порядок» ґрунтується на розумінні плюралістичності правових джерел, є легітимним, легальним, морально обґрунтованим і економічно доцільним. Сучасний правовий порядок – це громадянський правовий порядок, оскільки його образ, стандарти та підтримка продукуються і легітимуються громадянським суспільством, транслуються ним на державу [15, с. 6].

Наше дослідження є продовженням пошуків розуміння сутності та природи правопорядку в межах концепції професора А.Ф. Крижановського з екстраполяванням ключових ідей на окрему сферу суспільного буття – національну безпеку.

Однією з головних умов проведення наукових досліджень є визначення та використання необхід-

ної методики, яка буде враховувати специфіку предмета та мети дослідження. Саме від цього залежить те, наскільки результати такого дослідження будуть істинними, раціональними та обґрунтованими. Тому варто звернути увагу, що дослідження правопорядку у сфері національної безпеки має свою специфіку, що пов'язана з предметом дослідження – правопорядком у сфері національної безпеки. Тому стає очевидним, що з методологічної точки зору таке дослідження, використовуючи лише юридичні методи у відриві від інших, наприклад, соціологічних, не здатне повною мірою розкрити сутність правопорядку не тільки у сфері національної безпеки, а й загалом. Саме використання принципу методологічного різноманіття дозволить дослідити правовий порядок у його варіантному контексті, більш глибоко виявити його природу, пояснити універсальність цієї категорії [10].

Тому для вивчення правопорядку у сфері національної безпеки і визначення його сутності необхідним є комплексний підхід, що дозволить установити сутнісні особливості досліджуваної сфери та виявити нові грані сучасного правопорядку і у сфері національної безпеки. Методика дослідження складається з чотирьох рівнів наукової методології: філософських, загальнологічних, загальнонаукових та конкретнонаукових методів. Основним методом на філософському рівні є діалектичний метод пізнання, який передбачає дослідження правопорядку у сфері національної безпеки в єдності його протилежних характеристик та в баченні цього явища суспільного буття як мінливого феномена, що розвивається внаслідок його внутрішньої структури та взаємозв'язків. Невід'ємним складником будь-якого дослідження є використання загальнологічних методів наукового пізнання, до яких належить аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія. Зазначені методи використовуються для пошуку та з'ясування сутності та природи правопорядку у сфері національної безпеки та визначення оптимальної моделі системи державно-правового механізму забезпечення правопорядку у сфері національної безпеки. Наступний рівень складають загальнонаукові методи пізнання – емпіричні (спостереження, опис, порівняння), що необхідні для вивчення об'єктивної реальності застосування норм права у сфері національної безпеки та їх дієвості.

З урахуванням комплексності дослідження необхідним є використання соціологічних методів пізнання. Так, особливу увагу необхідно приділити аналізу статистичної інформації, що дозволить з'ясувати динаміку змін правопорядку у сфері національної безпеки; контент-аналізу засобів масової інформації для оцінки та виявлення відмінностей між позитивним правом та інституціалізованою практикою застосування права суб'єктами суспільних відносин; проведенню власних анкетувань та вивчення уже здійснених опитувань громадськими організаціями, центрами соціологічних досліджень щодо громадської та експертної думки, про стан захищеності населення та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Найбільш продуктивним убачається дослідження правопорядку у сфері національної безпеки з позицій синергетичного підходу. Це пов'язане зі зростанням складності й різноманіття соціального буття, тому його динамічні зміни вимагають системного дослідження правопорядку. Адже в таких умовах традиційні способи регулювання та контролю суспільних відносин стають малоефективними, а традиційне уявлення про правопорядок (як вид правомірної поведінки), як закритої статичної системи – контрпродуктивним. Використання такого підходу дозволить виявити нові особливості цього виду правопорядку та встановити специфіку його природи.

Найважливішим аргументом на користь необхідності вивчення правопорядку у сфері національної безпеки з позицій синергетики є те, що складним системам (наприклад, правопорядок) характерна властивість, що виражає тотожність структури системи незалежно від її природи (ізоморфізм). Це дозволяє переносити знання з однієї галузі в іншу (наприклад, із соціології в юриспруденцію). Із позицій ізоморфізму закони існування правової системи структурно подібні законам інших систем.

У синергетичному ракурсі правопорядок у сфері національної безпеки постає як велика, складна, відкрита, нерівноважна система, що самоорганізується. До того ж необхідно враховувати, що не тільки правовий порядок загалом, але і його елементи є складними системами, що саморозвиваються. Правопорядок у сфері національної безпеки з позицій синергетики є системою, що містить низку підсистем, елементів систем (позитивне право, природне право, правові відносини, правові інститути, правосвідомість, правова культура тощо). Усі підсистеми правопорядку у сфері національної безпеки знаходяться у нерозривному взаємозв'язку, до того ж кожна з них утворює самостійну і виконує власні соціальні функції (наприклад, підсистема правопорядку у сфері державної, економічної, військової безпеки тощо).

Очевидно, що підсистеми правопорядку у сфері національної безпеки пов'язані відносинами внутрішньої узгодженості. Неузгодженість правової системи є ознакою флуктуації – відхилення від рівномірного стану, що веде до радикальної перебудови цієї системи. Крім цього, очевидно, що правовий порядок у сфері національної безпеки носить відкритий характер, оскільки постійно відбувається взаємодія з іншими видами соціальних практик.

Методологічна специфіка синергетики полягає в тому, що вона орієнтується на розуміння процесу формування і зміни структур складних відкритих систем як процесу самоорганізації і хаотичного формування, що є підсумком сумарної дії компонентів системи і лише частково детермінована цілеспрямованим управлінським впливом. Специфіка самоорганізації правопорядку у сфері національної безпеки полягає в тому, що він формується в результаті позитивного зворотного зв'язку із соціальним середовищем, яке дозволяє праву ускладнювати й удосконалювати свої структури і одночасно усувати все чужорідне, надмірне; негативного зворотного

зв'язку права із соціальним середовищем, що сприяє спрощенню його структур і наростання хаотичності. Постійні протидії цих двох протилежних явищ формують правопорядок, надаючи йому необхідну структуру і стійкість.

Синергетичний підхід до вивчення правопорядку у сфері національної безпеки пов'язаний із спрощенням традиційного погляду на історичний розвиток правопорядку – лінійного прогресивного процесу, керованого об'єктивними законами. Із позицій синергетики розвиток правопорядку не може бути визначено ззовні, це процес саморозвитку, зумовлений дією внутрішніх механізмів. Правопорядок самоорганізується, вибираючи найбільш прийнятний для себе шлях. Оскільки правопорядок у сфері національної безпеки самоорганізується та самоформується, суб'єктам правотворчості важливо враховувати тенденції його розвитку, щоб діяти відповідно до них. Тобто найважливішим принципом самоорганізації правопорядку у сфері національної безпеки є нелінійність його розвитку.

Синергетичний підхід дозволяє поглянути на правову реальність через призму понятійної опозиції «правовий порядок – правовий хаос». У такому ракурсі правова сфера життя суспільства постає як ціле, всередині якого існують не тільки правопорядок, а й анклав правового безладу, тобто право і безправ'я, закон і беззаконня, правопорядок і злочинність, законслухняність і всюдозволеність. Порядок і безлад виступають двома станами правового життя, до того ж подолати їх протистояння неможливо, можна лише виявити прийнятну міру їх співвідношення і підтримувати її за допомогою відповідних нормативно-регуляторних засобів [31, с. 329].

До того ж стани порядку і хаосу постійно чергуються, що створює необхідні можливості для подальшого розвитку системи. Таким чином, відбувається видозмінення правопорядку у сфері національної безпеки, внаслідок чого особливого значення у вказаній сфері починають набувати різні соціальні інститути громадського суспільства. Це пояснюється тим, що синергетика базується на аксіомі, відповідно до якої не існує і не може існувати системи, яка була б вічною і незмінною. Будь-який правопорядок реорганізується, підлаштовується під фактори, що на нього впливають, обираючи найбільш прийнятний спосіб розвитку. До того ж навіть хаос (аномія), що є біфуркаційним періодом, є одним із етапів розвитку правопорядку, в процесі якої відбувається його перебудова, виявляються можливі варіанти нової структуризації системи. Правопорядок у такому контексті виступає організмом, який розвивається в часі.

Синергетика як методологія пізнання правопорядку включає у свій апарат метод моделювання. Головне завдання такого моделювання полягає в тому, щоб, визначивши фактори впливу (наприклад, загрози), перешкодити їм. Однак необхідно враховувати, що правопорядком, як складною системою, що самоорганізується, не можна управляти ззовні, нав'язуючи прийнятні (наприклад, для

держави, влади) сценарії розвитку. У цьому аспекті В.М. Казаков зазначає, що правовий порядок представляє не стільки керовану зверху (державою), скільки самоорганізуючу систему. Для забезпечення високої стійкості необхідна така авторегуляція в системі, яка б відповідала іррегулярному характеру суспільного життя. Саме тому правовий порядок, що підтримує стійкість та стабільність у доволі широкому діапазоні зовнішніх умов, у перехідний період за необхідністю повинен бути організований імовірним чином. Ця закономірність проявляється в перевазі диспозитивного (приватно) правового регулювання в перехідний період [10]. Також необхідно зазначити, що єдиним можливим впливом є створення умов або детермінант, щоб система розвивалася за тим чи іншим напрямом. Таким чином, синергетика є оригінальною, продуктивною методологією, що синтезує різноманітні дослідницькі підходи до правопорядку. За загальним визнанням синергетика (як теорія і методологія пізнання права та правопорядку) є парадигмою постнекласичної юридичної науки. Використання синергетичного підходу може допомогти по-новому поглянути на державно-правову дійсність загалом, роль і цінність правопорядку.

Отже, методологічною основою вивчення правопорядку у сфері національної безпеки є комплекс методів, що використовуються в межах постнекласичних теорій до розуміння правопорядку. Обґрунтовується, що необхідним є застосування синергетичної методології до пізнання сутності правопорядку у сфері національної безпеки. Синергетичний підхід дозволяє по-новому поглянути на питання подолання та усунення протиріччя у нормативних та інших правових актах, що регулюють відносини у сфері національної безпеки, виявити нові закономірні зв'язки між його структурними елементами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александров Н.Г. Законность и правопорядок в социалистическом обществе. Сов. гос. и право. 1995. № 5. С. 174.
2. Алексеева С.С. Проблемы теории государства и права. Москва, 1979. С. 327.
3. Арабаджи Н.Б. Правовий порядок як цінність: загальнотеоретичне дослідження: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Одеса., 2013. 31 с.
4. Афанасьев К.М. Правопорядок і законність як суттєві ознаки правової держави. Вісник Вищого адміністративного суду України. 2008. № 3. С. 50–56.
5. Васильев А.М. Правовые категории (Методологические аспекты разработки системы категорий права). Москва, 1976. С. 236.
6. Виссаров А.В. Правопорядок и субъекты его обеспечения: Теоретико-правовой аспект: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. 18 с.
7. Гойман-Червонюк В.И. Очерк теории государства и права. Москва, 1966. С. 326.
8. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРн України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРн України О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
9. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник]. Київ : Юрінком Інтер. 2006. С. 544.
10. Казаков В.Н. Правовой порядок в юридической теории и практике: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2003. С. 17.
11. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави та права: Підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.
12. Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. Москва, 1958. 185 с.
13. Кистяковский Б.А. В защиту права (Интеллигенция и правосознание). Вехи: Сборник статей о русской интеллигенции. Москва: Правда, 1991. С. 122–149.
14. Котляревський С.Г., Назаров Б.Л. Проблемы общей теории права: Учеб. пособ. по спецкурсу. Вып. 1. Москва, 1973. С. 322.
15. Крижановський А.Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : Автореферат дис. ... д-ра юрид. наук; ОНЮА. Одеса, 2009. 42 с.
16. Крижановський А.Ф. Сучасний правопорядок: контури теорії. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Вип. 49. 2009. С. 251–258.
17. Крисок Ю.П. Соціальний та правовий порядок як необхідна умова стабільності суспільства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ. 2008. 17 с.
18. Манжула А.А. Значення понять «громадський порядок», «правопорядок» та «громадська безпека». Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». 2014. Вип. 1. С. 8–13.
19. Морозова Л.А. Теория государства и права. Москва: Юрист, 2001. С. 385.
20. Назаров Б.Л. Социалистическое право в системе социальных связей. Москва, 1976. С. 304.
21. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: Учебник для вузов. Москва: Издательство НОРМА, 2002. 552 с.
22. Оборотов Ю.Н. Аксиомативные начала правопорядка. Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнарод. наук.-практ. конф. Одеса, 2008. С. 5–7.
23. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: Монографія. Київ: Юрид. думка, 2008. С. 320.
24. Панаріна Н.В. Право як нормативна основа формування правопорядку: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Харків, 2008. С. 22.
25. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. Посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.
26. Сенчук С.С. Теоретические проблемы социальной природы правового порядка. Вестник Нижегородской академии МВД России, 2014. № 1(25). С. 226–229.
27. Теория государства и права / Под. ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. Москва, 1997. С. 457.
28. Теория государства и права. Курс лекций. Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Москва, 1997. С. 522.
29. Шай Р.Я. Правопорядок і законність як ознаки правової держави. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 801. С. 115–120.
30. Явич Л.С. Социалистический правопорядок. Ленинград, 1972. С. 240.
31. Яркова Е.Н. История и методология юридической науки: учебное пособие. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2012. С. 358

Пучков О.О. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена дослідженню методологічних основ вивчення правопорядку у сфері національної безпеки. Визначено, що основною під час дослідження правопорядку у сфері національної безпеки з позицій постнекласичного підходу є синергетика, що вивчає правопорядок як складну систему.

Ключові слова: національна безпека, правопорядок, правопорядок у сфері національної безпеки, синергетика, методологія.

Пучков А.А. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРАВОПОРЯДКА В СФЕРЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Статья посвящена исследованию методологических основ изучения правопорядка в сфере национальной безопасности. Определено, что основной при исследовании правопорядка в сфере национальной безопасности с позиций постнеклассического подхода является синергетика, изучающая правопорядок как сложную систему.

Ключевые слова: национальная безопасность, правопорядок, правопорядок в сфере национальной безопасности, синергетика, методология.

Puchkov O.O. THE METHODOLOGICAL BASIS OF THE RESEARCH OF LEGAL ORDER AT THE NATIONAL SAFETY SPHERE

The article is devoted to the research of the methodological basis of the study of the legal order at the national safety sphere. It is determined that the basis of research of the legal order at the national safety sphere through Post-Non-Classical Theory position is a synergy, that studies public order as a difficult system.

Key words: national safety, legal order, legal order at the national safety sphere, synergy, methodology.